

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СФОРМОВАНOSTI ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Босенко І.І.

Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

У статті здійснено аналіз психологічних особливостей формування пізнавальної активності у молодших школярів із затримкою психічного розвитку. Досліджено вплив психічних процесів на сформованість пізнавальної активності. Виявлено низький рівень пізнавальної активності у дітей даної категорії, представлено окремі методи корекційної роботи для підвищення її рівня.

Ключові слова: навчальна діяльність, пізнавальна активність та її особливості, молодші школярі, затримка психічного розвитку, пізнавальна потреба.

Стрімкий розвиток сучасного суспільства зумовлює постійне оновлення сфери освіти, в тому числі і сфери освіти дітей з особливими освітніми потребами. Відповідно збільшуються і вимоги до пізнавальної діяльності школярів. Проте в той же час існує невідповідність між цими вимогами і реальним станом забезпечення адекватних умов навчання і розвитку дітей з затримкою психічного розвитку. Останнім часом у шкільній практиці прогресує негативна тенденція до збільшення кількості дітей із затримкою психічного розвитку, у яких спостерігається низький рівень успішності в навчанні. Для вирішення цієї проблеми необхідно приділити особливу увагу активізації їхньої пізнавальної активності.

Дослідження пізнавальної активності, як однієї з ключових проблем психолого-педагогічної науки, беруть свій початок у працях Л. Віготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва. До різних аспектів проблеми розвитку пізнавальної активності молодших школярів у навчальній діяльності зверталися у своїх дослідженнях відомі педагоги (І. Лернер, В. Лозова, М. Махмутов, Н. Половникова, М. Скаткін, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.) та психологи (О. Матюшкіна, Ш. Амонашвілі, А. Леонтьєв тощо).

У віковій і педагогічній психології особливе місце посідають дослідження, присвячені вивченню пізнавальної активності у зв'язку з становленням навчально-пізнавальної діяльності у дітей (Н. Крупська, Л. Арістова, Т. Шамова, Л. Лозова, О. Коротаєва, Г. Щукіна та ін.); психологічному аспекту розвитку пізнавальної активності (Ш. Амонашвілі, О. Матюшкін та ін.); в аспекті формування мотивації (А. Маркова, Т. Власова, І. Кулагіна); в аспекті розвитку психічних процесів (Т. Власова, Т. Єгорова, А. Цимбалюк, М. Певзнер) тощо [1; 10].

Важливий внесок у вивченні пізнавальної активності зробили видатні вчені Н. Крупська, О. Леонтьєв, Л. Божович, які розробили конкретні шляхи реалізації принципу активності в навчанні. Це знайшло відображення у процесі організації самостійної та творчої роботи учнів. На думку Т. Шамової, «успішне навчання неможливо здійснити без реалізації принципу активності, який виступає невід'ємною умовою і показником реалізації будь-якого принципу навчання» [9, с. 8-9].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що в педагогіці та психології представлені різні трактування поняття пізнавальної активності. Дана категорія розглядається різноаспектно: як «якість діяльності» (Т. Шамова); «прояв інтелекту-

альної ініціативи» (Д. Богоявленська); «готовність до пізнання» (М. Лісіна, Д. Вількеєв), «енергійна мисленнева діяльність» (М. Данилов, Н. Половникова), «риса особистості» (Л. Лозова) тощо.

Г. Щукіна розглядала пізнавальну активність як «особистісне утворення, яке виражає індивідуальний відгук на процес пізнання, живу участь, розумово-емоційну чуйність учня в пізнавальному процесі». Під розумінням поняття пізнавальної активності А. Маркова вважала «всі види активного відношення до навчання як до пізнання; наявність змісту, важливості для дитини навчання як пізнання, всі види пізнавальних мотивів» [9; 3; 4].

На нашу думку, доцільним є розгляд пізнавальної активності комплексно, тобто як особистісне утворення, що формується у зв'язку з пізнавальною діяльністю. Сформованість такої якості особистості школяра, як пізнавальна активність, сприяє гуманізації навчального процесу, допомагає дітям якісно взаємодіяти в суспільстві, сприяє розвитку їхнього творчого потенціалу тощо. На думку О. Шурпан, це є особливо важливим для дітей молодшого шкільного віку, оскільки саме в цей віковий період в учнів формується позитивне відношення до навчання взагалі, яке визначає успіх в формуванні основ наукових знань і розвитку пізнавальної активності на наступних етапах [11].

Формування пізнавальної активності відбувається у процесі організації навчально-пізнавальної діяльності в декілька етапів, а саме: залучення школяра до навчально-пізнавальної діяльності, включення мисленневих та емоційних процесів для опанування знань, формування вмінь та навичок; прояв волевих зусиль для засвоєння навчального матеріалу, поява потреби в знаннях, що супроводжується позитивним відношенням до навчання.

Проблема навчально-пізнавальної діяльності та пізнавальної активності у молодших школярів із ЗПР була представлена у роботах В. Лубовського, М. Певзнер, Т. Власової, О. Шамаріної, Г. Жаренкової, Т. Єгорової, Н. Бабкіної, Т. Зубкової, Н. Кобзевої та ін [1; 2].

У сучасних психологічних дослідженнях пізнавальна активність розглядається через призму уявлень про мотивацію, потреби та інтереси особистості. І. Редковець у своїх дослідженнях зазначала, що мотивація пізнавальної активності являє собою єдність опосередкованих та неопосередкованих мотивів. У першому випадку джерелом цих мотивів є взаємини учня з навколишньою дійсністю, у другому – в навчальному матеріалі. На її думку, в залежності від домінування тих чи інших їх видів, визначається рівень пізнавальної активності [7, с. 25].

Здійснивши аналіз психолого-педагогічної літератури, ми доходимо висновку, що через появу мотиву в учнів виникає пізнавальна потреба, спрямована на задоволення певної мети. Г. Стадник, розкриваючи проблему розвитку пізнавальної активності, відзначала, що основою пізнавальної активності є орієнтовно-дослідницький рефлекс і пізнавальна потреба, яка розвивається на його основі. Пізнавальна активність і є реалізацією пізнавальної потреби у вигляді пошукової орієнтовно-дослідницької діяльності, котра здійснюється як у загальному плані (плані дій), так і в внутрішньому (мисленневому). Характеристикою потреби, як зазначав О. Леонтьєв, є її предметність. Звідси випливає, що розвиток пізнавальної активності представлений як процес збагачення, розширення дитиною властивостей предметів, які вона пізнає, на які спрямована її активність [9].

Спробуємо з'ясувати, як відбуваються ці процеси у молодших школярів із ЗПР. У наукових дослідженнях у галузі спеціальної та корекційної педагогіки (М. Певзнер, Т. Власової, В. Лубовського, Т. Єгорової та ін.), вказується, що основною причиною несформованості пізнавальної активності в навчальній діяльності у молодших школярів із ЗПР є мінімальні органічні порушення або відносно стійка недостатність центральної нервової системи. Як наслідок, відбувається порушення нормального розвитку психічних функцій (мислення, уваги, пам'яті, мислення тощо), незрілість емоційно-вольової сфери, переважання ігрових мотивів поведінки і відповідно низька пізнавальна активність [1; 6].

Дослідженням впливу рівня пізнавальних процесів на мотивацію молодших школярів із ЗПР займалися видатні вчені З.Калмикова, Б.Мартиросян, І.Кулагіна та ін. Вчені констатували, що мотивація до навчання у дітей даної категорії не може тривалий час підтримувати навчальну діяльність і поступово втрачає своє значення [6].

Також дослідниками було виділено основні фактори впливу на формування позитивної мотивації до навчальної діяльності у дітей із ЗПР: зміст навчального матеріалу; організація навчальної діяльності; колективні форми навчальної діяльності; оцінка навчальної діяльності; стиль педагогічної діяльності учня. При правильній організації навчальної діяльності збільшується їх пізнавальна активність і відповідно підвищується ефективність навчання [8, с. 10].

Пізнавальна активність у молодших школярів в навчальній діяльності проявляється ситуативно, переважає не чіткий пізнавальний інтерес. Згідно психолого-педагогічним дослідженням, причиною цього є несформованість інтегративної діяльності мозку, і як наслідок порушення роботи зорової, слухової та дотикової сенсорних систем [1].

Ці специфічні порушення сприймання у дітей із ЗПР визначають обмеження в їх уявленні щодо навколишнього середовища, у них виникають труднощі щодо побудови цілісного образу і виділенні фігури (об'єкта) на певному фоні. Особливі труднощі молодші школярі відчувають під час аналізу навчального матеріалу, дітям буває складно виділити структурні елементи предмету, дрібні деталі тощо [1].

Характерною особливістю молодших школярів із ЗПР є порушення функції активної уваги, що характеризується нестійкістю уваги, яка підсилюється під час виконання завдання і супроводжується швидко втомлюваністю, їм важко сконцентруватись на вагомих ознаках [6].

Одне із фундаментальних досліджень Б. Шошиного показало, що у дітей із ЗПР темп швидкості сприймання навчального матеріалу значно нижчий, ніж у їх нормально розвинених ровесників. Це відбувається в результаті відхилення від оптимальних звичних умов, наприклад, під час частого зміни сигналів (об'єктів) або їх поєднання, під час одночасної появи декількох сигналів тощо [6].

В мисленневій діяльності у молодших школярів із ЗПР зниження пізнавальної активності проявляється в слабкій залежності діяльності від поставленої мети, недостатній допитливості, також діти відчувають труднощі під час пошуку загального способу вирішення поставлених задач [10].

Ще однією ознакою недостатньої сформованості пізнавальної активності у дітей із ЗПР є порушення механізмів мнемічної діяльності. В дослідженнях Т.Єгорової, де застосовувалась методика з картинками (учням було запропоновано розкласти отримані картинки на групи за першими буквами назв цих предметів). У результаті дослідження було виявлено, що діти з особливими потребами не лише гірше відтворювали словесний матеріал, але і робили це значно повільніше за своїх ровесників з нормальним розвитком. Також досить важким завданням для молодших школярів із ЗПР може виявитись відтворення тексту чи класифікація об'єктів тощо. Проте науковцями доведено, що сприймання та засвоєння навчального матеріалу покращується за умови застосування наочних засобів навчання, оскільки у таких дітей відбувається переважання образної пам'яті над словесною [2].

Отже, встановлено, що в процесі навчальної діяльності у молодших школярів спостерігається недостатня пізнавальна активність, яка в поєднанні зі швидко втомлюваністю може серйозно гальмувати їх навчання та розвиток. Швидко втомлюваність призводить до втрати швидкості працездатності, в результаті у дітей виникають труднощі при засвоєнні навчального матеріалу.

На нашу думку, підвищення рівня пізнавальної активності у молодших школярів із ЗПР можливе завдяки оптимальній організації навчального процесу, раціональному використанні сучасних освітніх технологій та вибір найбільш продуктивних методів навчання.

У першу чергу, при корекційній роботі важливо враховувати нерівномірність проявів пізнавальної активності учнів і спиратись на ті види психічної діяльності, в яких найлегше всього викликається ця активність, поступово поширюючись і на інші види діяльності. У випадку, коли низька продуктивність розумової роботи супроводжується індуктивністю, потрібно шукати спеціальні види завдань, щоб активізувати у дітей потребу в пізнавальній діяльності. Наприклад, до таких можна віднести завдання на використання перцептивної сфери, на активізацію мисленневих процесів учнів на рівні логічного і творчого мислення тощо [1, с. 115-116].

М. Махмутов у шляхах розвитку пізнавальної активності вбачав створення пошукової та проблемної ситуації на уроці. Проте для дітей із ЗПР доцільно використовувати окремі прийоми проблемного навчання (наприклад, створення проблемної ситуації), застосовуючи для дітей даної категорії завдання відповідної їм складності [5].

Отже, проблема формування пізнавальної активності у молодших школярів із ЗПР є актуальною у сучасному суспільстві, яке потребує самостійної, ініціативної, активної, творчої особистості.

Варто відзначити, що, незважаючи на достатню кількість досліджень, пов'язаних з формуванням

та розвитком пізнавальної активності у молодших школярів із ЗПР, ще багато питань, таких, як питання про структуру пізнавальної активності та ін., залишаються не розкритими повністю до нинішнього часу. Тому в своїх подальших досліджен-

нях ми ставимо за мету більш детально розглянути ці питання і розробити діагностичну методичку пізнавальної активності для поліпшення навчальної діяльності молодших школярів із затримкою психічного розвитку.

Список літератури:

1. Власова Т. А., Лубовский В. И. Дети с задержкой психического развития. / Под ред. Т. А. Власовой, В. И. Лубовского, Н. А. Цыпиной. – Москва, – 1984, – С. 121.
2. Егорова Т.В. Особенности памяти и мышления младших школьников, отстающих в развитии. М., 1973, – 152 с.
3. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / Харк. Держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: «ОВС», 2000, – С. 10-47.
4. Маркова А.К. Формирование учения в школьном возрасте. М.:Просвещение, 1983.
5. Махмутов М.И. Развитие познавательной активности и самостоятельности учащихся в школах Татарии. Казань: Таткнигоиздат, 1963. – 80 с.
6. Певзнер М. С. Дети с отклонениями в развитии / Под ред. М. С. Певзнер – Москва : Просвещение, – 1966, – С. 140.
7. Редковец И.А. Обусловленность уровня познавательной активности школьников характером их учебной деятельности // Воспитание у учащихся познавательной активности// – Волгоград, – 1971. – С. 24-34.
8. Черенев Д.В. Повышение продуктивности учебной деятельности младших школьников с задержкой психического развития на основе мотивационных факторов: Автореф...канд.пед.наук : Екатеринбург, 2010. – С. 23.
9. Шамова Т. Н. Активизация учения школьников – Москва: Педагогика, – 1982. – С. 208.
10. Шамарина Е. В. Формирование познавательной деятельности младших школьников с задержкой психического развития как условие повышения эффективности их обучения : Дис. ... канд. пед. наук : Москва, 2002. – 195 с.
11. Шурпан О.В. Формирование познавательной активности младших школьников в процессе обучения (на материале уроков чтения): Дис...канд.пед.наук: Минск, 1984. – 197 с.

Босенко И.И.

Институт специальной педагогики
Национальной академии педагогических наук Украины

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СФОРМИРОВАННОСТИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье представлен анализ психологических особенностей формирования познавательной активности у младших школьников с задержкой психического развития. Исследовано влияние психических процессов на сформированность познавательной активности. Выявлен низкий уровень познавательной активности у детей данной категории, представлены отдельные методы коррекционной работы для повышения ее уровня.

Ключевые слова: учебная деятельность, познавательная активность и ее особенности, младшие школьники, задержка психического развития, познавательная потребность.

Bosenko I.I.

Institute of Special Pedagogy
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF FORMATION OF COGNITIVE ACTIVITY IN JUNIOR PUPILS WITH MENTAL RETARDATION IN LEARNING ACTIVITIES

Summary

The article analyzes a psychological peculiarities of formation of cognitive activity in junior pupils with mental retardation. The influence of mental processes on formation of cognitive activity were investigated. Revealed low level of the cognitive activity in the junior pupils with mental retardation and presents separate methods of correctional work to improve its level.

Keywords: learning activity, cognitive activity and its peculiarities, junior pupils, mental retardation, cognitive demand.